

УДК 502.131.1:332.2

Ю. С. Гринчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Y. S. Grinchuk,
c. e. s., associate professor, Bilotserkivsky national agrarian university

THE ECOLOGICAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF LAND RESOURCES

У статті розглядаються еколого-економічні проблеми використання земельних ресурсів, структурних змін сільськогосподарських угідь та збереження родючості ґрунтів. Обґрунтовується комплекс заходів по підвищенню ефективності землекористування, удосконаленню його організації та управління розвитком.

The article considers the ecological and economic problems of land resources, structural changes in agricultural land and preserve soil fertility. Grounded set of measures to improve the efficiency of land use, improving its organization and management development.

Ключові слова: земельні ресурси, сільськогосподарські угіддя, ґрунти, родючість, структурні зрушення, агробізнес, організація, управління, органічне землеробство.

Key words: land, agricultural land, soil fertility, structural changes, agribusiness, organization, management, organic agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На всіх етапах розвитку продуктивних сил зміни в земельних відносинах та земельних ресурсах належать до найскладніших проблем і найважливіших напрямів управління розвитком виробничо-економічної діяльності взагалі та сільськогосподарської зокрема. На сучасному етапі розвитку аграрного виробництва в країні подолано державну монополію на земельну власність, створено відповідні передумови та інститути для функціонування багатокладного й конкурентоспроможного сільського господарства на засадах приватної власності на землю.

Сучасне використання земельних ресурсів недостатньо відповідає вимогам раціонального ресурсокористування. Насамперед йдеться про порушення економічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів, ігнорування науково-обґрунтованими системами ведення аграрного виробництва у регіонах, слабкий контроль за дотриманням сівозмін, органічних та хімічних меліорацій, руйнування зрошуваних та осушуваних меліоративних мереж. Тому важливе значення має постійний моніторинг та аналіз процесів землекористування з метою обґрунтування їх подальших раціональних трансформацій.

СТАН ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Необхідно відзначити, що проблеми організації та раціонального використання земельних ресурсів у процесі аграрного виробництва досліджувалися у працях М. Гладія, А. Даниленка, Д. Добряка, А. Мартина, А. Третяка, М. Федорова. У їх роботах велика увага приділена методичному обґрунтуванню економічної оцінки земельних ресурсів, здійсненню стратегічного управління землекористуванням, його інституційному забезпеченню. Проте подальших досліджень потребує аналіз та оцінка сучасного рівня землекористування, його ефективності, викликів та загроз.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є оцінка якісних та кількісних характеристик землекористування, структури сільськогосподарських угідь та родючості ґрунтів з метою визначення основних заходів та напрямів раціонального землекористування, у т.ч. в умовах нестабільної фінансової ситуації суб'єктів аграрного господарювання та необхідності ведення інноваційного сільськогосподарського виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Умовах сучасного аграрного виробництва спостерігається погіршення механічних властивостей, зменшення родючості, деградація земельних ресурсів. Їх інтенсивне сільськогосподарське викори-

стання призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переуцільнення, втрати грудко-зернистої структури, водопроникнення та аераційної спроможності з усіма екологічними наслідками. Нинішній стан ґрунтів зумовлений високою, практично найбільшою у світі розораністю території України, яка сягає понад 68% (у південних регіонах знаходиться на рівні 90%), тоді як у країнах ЄС вона не перевищує 35%, а у високо розвинутих країнах, зокрема у США, — не перевищує 20,0%. Така незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, яка не виявляє тенденцій до змін, вказує на необхідність особливо виваженого та обґрунтованого землекористування.

З іншої сторони, вона вказує на те, що подальший екстенсивний шлях використання землі в Україні вичерпано. Ефективне господарювання на інноваційній основі є також обмеженим через нестабільне фінансово-економічне становище більшості сучасних малих та середніх сільськогосподарських підприємств, а також домогосподарств населення, які становлять більшість у сукупності суб'єктів агробізнесу. Воно ускладнюється значними порушеннями в галузевій структурі вирощуваних сільськогосподарських культур. Фактично у переважній більшості господарств вирощують три культури: пшеницю, ячмінь і соняшник, а площі під головними ґрунтоутворювальними культурами — багаторічними бобовими й злаковими травами та зернобобовими — зведено до мінімуму.

Збереження ґрунтів та підтримання їх родючості на задовільному рівні українськими вченими пропонується досягти шляхом виведення з активного обробітку близько 10 млн га найгірших земель і зосередження всіх наявних ресурсів на 24,2 млн га кращих. За розрахунками науковців, концентрація матеріальних і фінансових ресурсів на 24,2 млн га дає можливість повністю забезпечити населення країни продуктами харчування власного виробництва і мати сталий річний експорт зерна на рівні 7,0 млн т; олії — 3,4—3,8 млн; м'яса — 1,0 млн т.

Десять мільйонів гектарів, які пропонується вивести з активного обробітку, повинні бути залужені, а близько 2 млн га — поступово залісені. Вирішальну роль у збереженні й підвищенні родючості ґрунтів мають відіграти бага-

Таблиця 1. Багаторічні трави та їх травосумішки для покращення орних земель, які інтенсивно використовуються за умови переведення їх у природні кормові угіддя

| Землі, які переводяться в природні кормові угіддя | Площа, тис. га | Види трав, норми посіву (кг/га) | Урожайність зеленої маси |
|---|----------------|---|--------------------------|
| Малопродуктивні | 220,2 | Стоколос безостий (12) + житняк широколистяний (10) + ломкоколосник ситниковий (14) + люцерна (12) | 210–230 |
| Еродовані схили | 13,6 | Стоколос безостий (12) + костиця червона (10) + еспаршет (50) + люцерна (12) | 140–160 |
| Засолені | 72,8 | Костиця тростинна (12) + пирій сизий (16) + люцерна жовтогібридна (12) | 90–120 |
| Інші землі | 51,5 | Житняк гребінчастий (10) + ломко-колосник ситниковий (14) + стоколос безостий (12) + люцерна жовтогібридна (12) | 180–200 |
| Водоохоронна зона | 83,1 | Стоколос безостий (12) + костиця тростинна (12) + люцерна жовтогібридна (12) | 200–210 |
| Усього | 441,2 | | |

Джерело: розроблено автором.

торічні трави, зокрема люцерна, а також зернобобові культури (табл. 1).

При цьому люцерна повинна зайняти своє місце як у травосумішках на залужуваних землях, так і на землях, що залишаються в активному обробітку, де її площі мають становити близько 10% ріллі і ще 20% — площі зернобобових культур. За радянських часів посіви люцерни в Україні досягли близько 1,8 млн га (понад 5% ріллі), і ставилося завдання розширити їх до 3,0 млн га. Саме люцерні відводиться така важлива роль у збереженні й підвищенні родючості ґрунтів тому, що будучи провідною кормовою культурою в світовому землеробстві (понад 35 млн га), люцерна має водночас і унікальні фітомеліоративні властивості.

Відновлення і розширення посівних площ багаторічних трав, і передусім люцерни, дасть можливість вирішити два найважливіших питання: створити міцну кормову базу для розвитку тваринництва та зберегти й підвищити родючість ґрунтів. На жаль, дуже багато аграрних підприємств згорнули тваринництво й посіви багаторічних трав. Проблемою стала заготівля кормів і для господарств населення, де нині утримується понад 60% усього поголів'я ВРХ і близько 80,0% корів. Селяни самі шукають насіння багаторічних трав, щоб засіяти хоч невеликі ділянки на власних наділах. Але насіння багаторічних трав стало дефіцитом, про що свідчить стрімке зростання цін на насіння люцерни — з 25 грн./кг до 35 грн./кг і більше на початку 2011 р.

Важливе значення для збереження продуктивності та відтворення ґрунтів має меліоративна діяльність та її фінансування. Між тим витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і меліоративні роботи постійно зменшуються. Зокрема, витрати на охорону земельних угідь за період з 1990 по 2010 рр. скоротились у 25,0 разів. Площа еро-

дованої ріллі протягом останніх років збільшилась на третину і щорічно розширюється на 100 тис. га, а вміст гумусу в ґрунтах знизився на 25%.

Незважаючи на те, що за 90-ті рр. значно зменшилися обсяги виробництва аграрної продукції, індустріальні тваринницькі комплекси практично повністю припинили свою діяльність та різко зменшилося застосування мінеральних добрив й агрохімікатів, екологічний стан навколишнього природного середовища загалом майже не поліпшився. Про це свідчить повільне зростання або нестабільна урожайність сільськогосподарських культур. Природно-ресурсний потенціал аграрного виробництва втрачає свої відновлювальні та асиміляційні можливості, що загрожує екологічній безпеці, а зрештою, й продовольчій безпеці держави.

За останні 15 років внесення мінеральних добрив скоротилося в 11 разів, органічних — у 15 разів, до того ж нераціональні сівозміни, виснаження ґрунтів енергетичними рослинами (соляшник) та бур'янами призвели до погіршення родючості української землі. Отже, відновлення родючості землі являє складний і довготривалий процес, який є невід'ємною ланкою інтенсифікації аграрного виробництва, вимагає його раціональної організації та залучення значних обсягів грошових і матеріальних засобів.

Збільшення впливу негативних чинників на земельні ресурси зумовили пошук шляхів підвищення родючості та продуктивності ґрунтів, а також виникнення необхідності екологізації виробничих процесів у сільському господарстві та запровадження екологічнобезпечних систем землеробства і технологій. Вченими-аграрниками розробляються і впроваджуються нові, альтернативні системи землеробства, які могли б усунути наслідки негативного впливу на ґрунт і допомагали відтворенню його родючості та структури, сприяли б формуванню раціональних сівозмін та сільськогосподарських угідь.

В основі зазначених систем землеробства лежить поверхневий обробіток ґрунту, який запобігає розвиткові ерозійних процесів, втратам поживних речовин і вологи в ґрунті та дозволяє знизити витрати на вирощування сільськогосподарських культур. В Україні у 70—80-х рр. минулого століття проводився масштабний експеримент по випробуванню технологій обробітку ґрунту без обертання скиби на території Полтавської та інших областей. Загальновідомою в нашій країні є також ґрунтозахисна система землеробства з контурно-меліоративною організацією території. Розробляються і впроваджуються біологічні та органічні системи землеробства.

Вагоме значення у підтримці вказаної діяль-

ності належить органам державної влади. Земельна політика держави має бути реалізована шляхом науково обґрунтованого перерозподілу земель з формуванням раціональної системи землеволодінь і землекористувань, з усуненням недоліків у розташуванні земельних ділянок, створенням екологічно сталих ландшафтів і агросистем. При цьому особливу увагу необхідно приділити інформаційному забезпеченню правового, економічного та еколого-економічного механізму регулювання земельних відносин на всіх рівнях господарювання.

Отже, проблему раціонального використання земельних ресурсів України слід розглядати як комплексну систему землевпорядних заходів з урахуванням досвіду країн з розвинутою ринковою економікою та досягнень науково-технічного прогресу, вимог інноваційного та конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарського виробництва.

ВИСНОВКИ

Докорінна перебудова земельних відносин та істотні зміни у структурі суб'єктів господарювання у системі агробізнесу вимагають подальшого обґрунтування напрямів ефективного землекористування в умовах повноцінного ринку землі. Спрощення, впорядкування та прозорість механізму набуття і реалізації права власності або користування землею, у тому числі й на умовах оренди, сприятиме нарощуванню житлового будівництва, розвитку соціальної та інженерної інфраструктури сільських територій, створенню робочих місць, збільшенню вартості землі. При цьому створення привабливих агроландшафтів буде сприяти залученню нових інвесторів до підтримки агробізнесу, сільського туризму тощо. Вказані чинники матимуть позитивне значення для отримання мультиплікативного ефекту у процесі раціонального використання земель та підвищення родючості ґрунтів у сільському господарстві.

Література:

1. Даниленко А.С. Формування ринку землі в Україні / А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик. — К.: Урожай, 2009 — 280 с.

2. Державна програма розвитку земельних відносин в Україні на 2006—2015 роки / Добряк Д.С., Мартин А.Г., Канаш О.П. [та ін.] // Землеустрій і кадастр. — № 1. — 2006. — С. 100—128.

3. Земельний кодекс України: від 25 жовтня 2001 р. — № 2768 — III. — К.: Магістр-XXI ст., 2008. — 92 с.

4. Закон України: про земельний устрій: від 22 травня 2003 р. — № 858 — IV. — К.: Магістр-XXI ст., 2008. — 38 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2013 р.